

УДК 376 - 056.36 : 81 - 028.31

О.М. Посвістак

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито деякі аспекти формування мовленнєвої комунікаційної компетентності учнів початкової школи з вадами інтелекту.

Ключові слова: мовленнєва комунікаційна компетентність, вади мовлення, корекція мовлення, розумово відсталі діти.

В статье раскрыты некоторые аспекты формирования речевой коммуникативной компетентности учеников начальной школы с интеллектуальной недостаточностью.

Ключевые слова: речевая коммуникативная компетентность, недостатки речи, коррекция речи, умственно отсталые дети.

У Державній національній програмі „Освіта” (Україна ХХІ століття) наголошується на необхідності вдосконалення освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в системі закладів суспільної виховання, забезпечення їхньої повноцінної життєдіяльності та соціальної адаптації, розвитку адаптаційних можливостей [6].

Місія спеціального загальноосвітнього закладу для дітей з вадами розумового розвитку допомогти кожній дитині усвідомити сенс свого життя, адаптуватися й інтегруватися в суспільстві. У законодавчих документах держави увагу звернено на створення сприятливих умов для адаптації учнів у соціумі, на їхню участь у системі сучасних суспільних відносин. Головною метою школи при розвитку життєвих компетентностей є створення необхідних умов і стимулювання навчально-пізнавальної, практичної та комунікативної діяльності, необхідної для формування, застосування та здобуття досвіду, успішної реалізації життєвих навичок. Життєві навички не можна сформувати, розвинути й удосконалити поза щоденною пізнавальною, практично перетворювальною та комунікативною діяльністю учнів [4].

Специфіка вад мовлення та їх корекція у дітей із дефектами розумового та фізичного розвитку залежить від особливостей їх вищої нервової і психічної діяльності. Адже оволодіння мовленням - активний процес пошуків, спостережень, порівнянь, установлення відношень і узагальнень. Вади мовлення учнів початкових класів

допоміжної школи мають системний характер. У них не сформовані всі операції мовленнєвої діяльності: слабкість мотивації, знижена потреба в мовленнєвому спілкуванні, грубо порушено програмування мовленнєвої діяльності і створення внутрішніх програм мовлення, реалізація мовленнєвої програми з попереднім задумом, його відповідність мотиву і меті мовленнєвої діяльності [3].

О. Леонтьєв наголошує „... все, що ми говоримо в буденному житті, ми говоримо для чогось (мотив) і чомусь (мета), і якщо хочемо, щоб учень продукував в умовах навчального процесу те чи інше висловлювання, необхідно створити йому такі зовнішні і внутрішні обставини, за яких він був би змушений вживати бажане для нас (за змістом) мовленнєве висловлювання”.

Коли ми говоримо про розвиток мовлення, то маємо на увазі: розуміння, відтворення, сприйняття, запам'ятовування звуків, складів, речень і цілого тексту. Тому логопедична робота в допоміжній школі носить системний і комплексний характер. Вона починається із засвоєння дітьми понять: звук, склад, слово, речення з його правильним граматичним оформленням; і нарешті - формується зв'язне мовлення або мовленнєва комунікативна компетенція [3].

Створення мовленнєвого середовища, спеціальна організація мовленнєвих ситуацій в допоміжній школі є головними умовами успішної роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів з вадами розумового розвитку.

У грудні 2010 року в Солобковецькій спеціальній загальноосвітній школі – інтернаті Хмельницької обласної ради був обстежений стан формування мовленнєвої компетентності 46 учнів 2-4 класів за оціночною шкалою, яка містила в собі такі показники: уміння сприймати текст на слух, розвиток діалогічної та монологічної мови, володіння створювати усні та писемні висловлювання (за допомогою вчителя), культура мовлення.

Аналіз показників стану мовленнєвої діяльності обстежених учнів дали змогу зробити наступні і висновки:

- У 81 % учнів початкових класів наявні порушення мовлення усного чи письмового (діти-логопати);
- 67 % учнів неправильно структурують усні висловлювання, а записати їх можуть тільки за допомогою дорослого;
- 55 % дітей нечітко відповідають на питання після прослуховування тексту, відповіді короткі, часто "так", "ні";
- Лише 28 % учнів можуть самостійно скласти 2 – 3 речення (монолог), але тільки за зразком;
- 40 % обстежених дітей не хотіли вести діалог з дорослими, замикалися в собі.

Дані обстеження спонукали до пошуку шляхів формування мовленнєвої компетентності учнів. На засіданні шкільної психолого-

медико-педагогічної комісії було прийнято рішення – розпочати експеримент щодо створення мовленнєвого середовища. Учасниками експерименту були: вчителі початкових класів Грох М.А., Штокало Т. Г., Тульська О.А., вихователі Сичевська Т.П., Долішна С.О., Зацепіна А.В., Сноз А.В., Кушнір Н.І., Ольшевський А.Л., логопед Пелюх Ю.С., психолог Карначова К.Є. та учні. При його проведенні були враховані:

- вікові та психологічні особливості дітей;
- рівень пізнавальної діяльності розумово відсталих молодших школярів.

Результати проведеного експерименту спонукали до розробки нами програми формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів, яка містить в собі взаємозв'язок усіх сфер життя учня в школі – інтернаті.

Метою програми є: створення мовного середовища як головної умови розвитку і корекції мовленнєвої діяльності дітей з вадами психофізичного розвитку. Складовими компонентами цієї програми є:

1. Набуття учнями знань про мовлення: усне і писемне, діалог і монолог, про особливості висловлювань, про ситуацію спілкування.

2. Формування в учнів уміння визначити наступний складник мовленнєвого ланцюга (ймовірно прогнозування).

3. Розвиток емоційної сфери дітей, який сприяє формуванню позитивної самооцінки у дітей.

4. Допомога учням, що мають недоліки мовлення і, внаслідок цього, не встигають у навчанні.

Протягом 2011 року робота з формування і розвитку мовленнєвої компетентності учнів молодших класів проводилась за напрямками, запропонованими Н. Мовчан [5] та адаптованою для розумово відсталих дітей початкової школи (див. табл. 1).

Таблиця 1

№ з/п	Напрями роботи	Зміст роботи
1	Формування загальних мовленнєвих навичок	• Розвиток слухової пам'яті дітей, навчання вміння слухати і чути звернене до них мовлення; навчання диференціювання звуків, уміння впізнавати джерело звука; • відпрацювання правильного мовленнєвого вдиху і видиху; • формування плавного мовлення з паузами між реченнями; • навчання правильного інтонування, наголошування, виразності мовлення;
2	Розвиток фонетико-фонематичної	• Підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків;

	сторони мовлення	• постановка звуків; • розрізнення голосних і приголосних звуків на слух; • диференціація звуків; • розвиток фонематичного аналізу, синтезу та фонематичних уявлень (виокремлювати голосні на початку і в кінці слова, послідовно називати ряд голосних);
3	Удосконалення імпресивного мовлення	• Розвиток уваги до мовлення близьких (удосконалення навичок розуміння словесних узагальнень,, виокремлення назв предметів, дій, ознак предметів); • формування вміння утримувати в пам'яті й відтворювати сприйнятий на слух матеріал
4	Розвиток й корекція лексичної сторони мовлення	• Називання прізвищ та імен; • формування глибоких знань про пори року та їхні характерні ознаки; • ознайомлення з домашніми і дикими тваринами, вивчення назв різних частин тіла тварин; • сформування уявлень про овочі, фрукти, ягоди, гриби, квіти, дерева; • закріплення знань про предмети класної кімнати і шкільних кабінетів; • формування знань про іграшки, ігри, • ознайомлення із життям країни розширення знань про свята ; • виховання уважності до зміни граматичних форм слів і до багатозначності слів; • навчання утворювати слова зі зменшувально – пестливим значенням; • виховання вміння добирати споріднені слова; • розвиток уваги до зміни граматичних форм слів залежно від роду, числа, відмінка, часу дії
5	Навчання зв'язного мовлення	• Корекція розмовного мовлення: вміння вести нескладний діалог, ставити

		запитання, правильно та швидко добирати для відповіді потрібне слово; • виховання вміння робити повідомлення про доручене завдання, ставити одне одному запитання; • навчання елементарних та доступних прийомів опису, вміння об'єднувати окремі вислови у невеличкі зв'язні повідомлення (оповідання за малюнком, за серією малюнків); • навчання складати прості невеличкі за змістом оповідання з описом предметів, іграшок і дій із ними; • навчання переказувати прочитаний текст
6	Формування граматичного рівня мовлення	• Навчання узгоджувати прикметники і дієслова з іменниками; • виховання вміння узгоджувати числівники з іменниками; • навчання складати прості речення з прямим із прийменниками, виокремлювати слова з речень за допомогою питань; • звертання уваги на порядок слів та зміни форм слів у простому реченні шляхом складання речень із прийменниками та без прийменників, поширення речень за допомогою запитань, складання речень із заданими словосполученнями; • зосередження уваги на реченні з однорідними членами;

В рамках реалізації даної програми, формування мовленнєвої компетенції молодших школярів відбувалось дід час спеціально організованого педагогами корекційно – педагогічного процесу. Вчителі створювали природні мовленнєві ситуації на уроках, заняттях з ритміки, під час перерв, а вихователі - під час корекційно-виховних заходів та в процесі щоденного спілкування з дітьми в позаурочний час . Водночас використовувались різні ігрові прийоми та вправи, спрямовані на виховання в дітей швидкої реакції-відповіді. Вчителі і вихователі разом із логопедом розробили ситуативні завдання, які звертали увагу учнів безпосередньо на ситуацію спілкування, вчили аналізувати , орієнтуватися в ній.

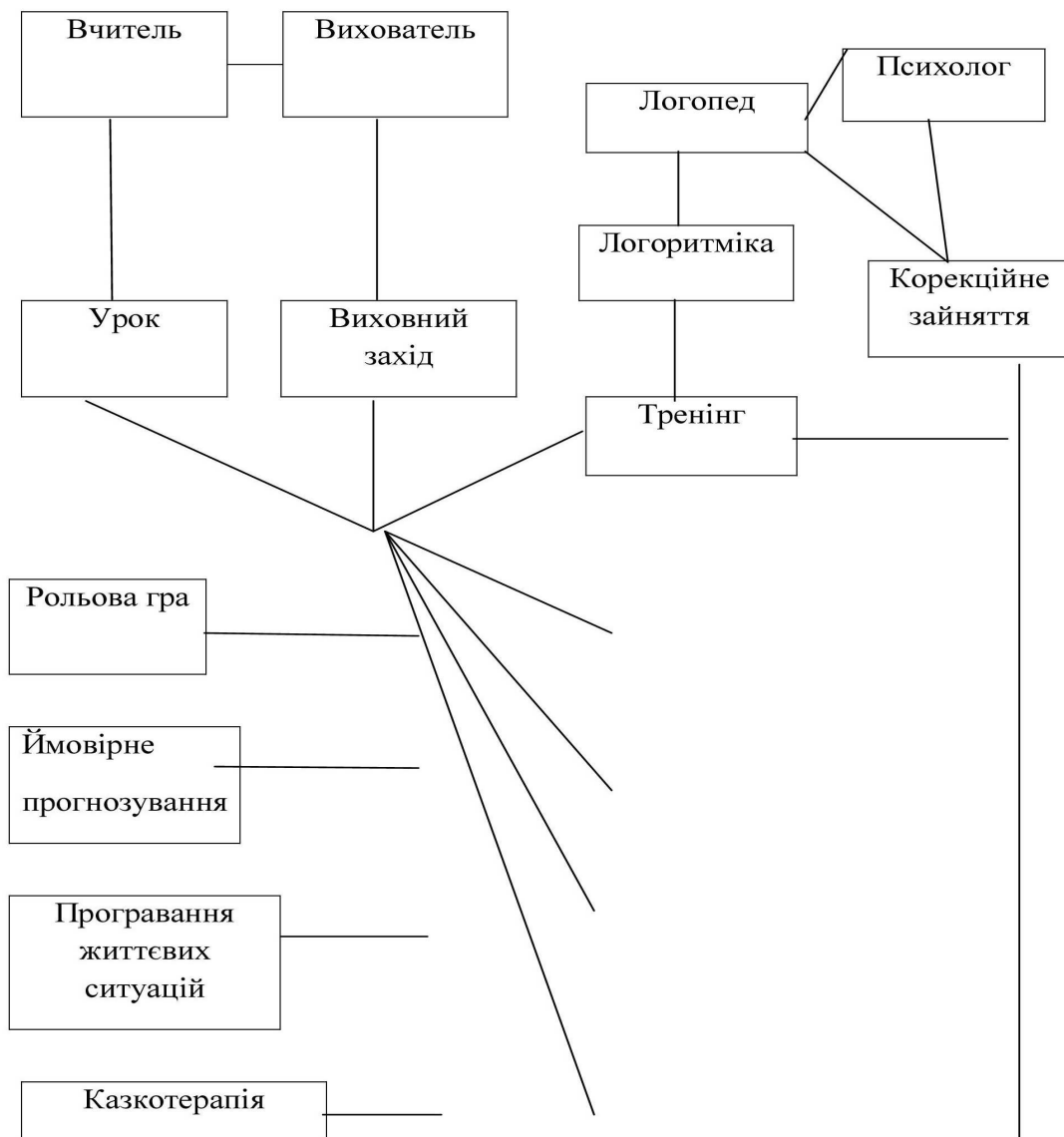
Для розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови та заняттях з логопедії організувались ігри або цікаві для дітей заняття, тематичні бесіди на теми: „ Всяка річ працею створена“, „Моя сім'я “,

„Я і школа”, „На перерві ” „Як стати привабливим” тощо, інсценізація уривків з казок , ігрові практичні ситуації.

Педагогічними працівниками використовувались різні методи, прийоми і форми роботи, щодо вдосконалення мовленнєвої діяльності учнів початкових класів: програвання проблемних ситуацій; рольові ігри; ймовірне прогнозування; складання діалогів та монологів за життєвою ситуацією, картиною, опорними словами; відгодування загадок до лексичної теми („Зима”, „Весна”, „Дикі тварини”); казкотерапія; інтерактивні методики: „Сніжний ком”, „Шлях до мрії”, „Асоціативний куц”, „Мікрофон”.

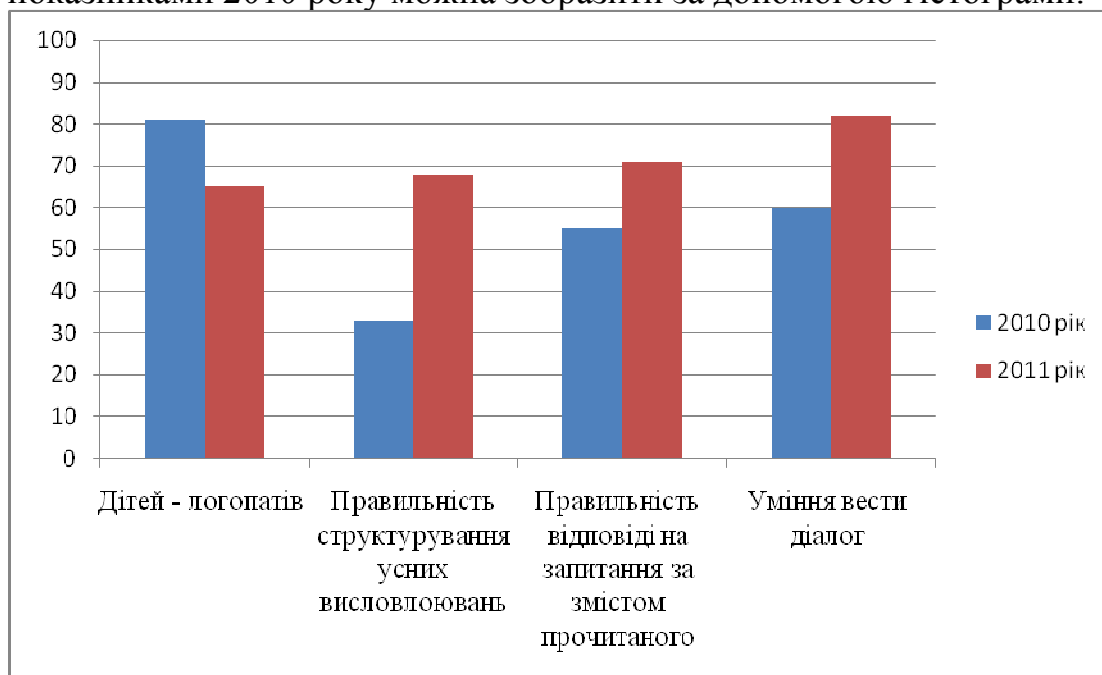
Корекційно-педагогічний процес в режимі експерименту можна представити схемою 1

Схема 1.

На протязі всього експерименту проводився моніторинг стану мовленнєвої компетенції учнів експериментального класу. В грудні 2011 року було проведено чергове обстеження мовленнєвої компетентності учнів 2-4 класів, яке показало, що у 60% учнів даного класу мають навчальні досягнення на середньому рівні; 20 % - на достатньому рівні; 20 – на початковому рівні.

Порівняльний аналіз показників стану мовленнєвої комунікативної компетенції 2011 року обстежених учнів в порівнянні з попередніми показниками 2010 року можна зобразити за допомогою гістограми:

Результати проведеного повторного вивчення стану розвитку мовленнєвої комунікативної компетенції дозволяє зробити висновок про покращення стану розвитку мовлення учнів школи із ЗНМ, зокрема у 2011 році зменшилась кількість дітей -логопатів. Детальне вивчення якісного складу логопедичних груп підтвердило зменшення кількості дітей саме із загальним недорозвитком мовлення. Покращились показники сформованості мовленнєвої компетенції саме щодо правильності усних висловлювань дітей, уміння вести діалог, вести бесіду за змістом прочитаного. Особливо покращились показники щодо правильності структурування усних висловлювань дітей із ЗНМ (в порівнянні з 2010 роком підвищились на 35%).

Проведення експериментального корекційно-педагогічного процесу переконливо показало, що при даній системі корекційної роботи, яка спирається на послідовність, тренування та єдність емоційної, розумової та мовленнєвої діяльності, значно успішніше, ніж у звичайних умовах навчання формується і розвивається мовленнєва комунікативна компетентність розумово відсталих дітей початкової школи із ЗНМ.

На основі експериментальних досліджень, аналізу науково – методичної літератури (О. Хохліна, Є.Воронова), періодичних видань, програм для 2- 4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей, на основі накопиченого досвіду корекційної роботи, рівня розвитку мовленнєвої компетентності учнів 2 – 4 класів нами розроблена модель мовленнєвої компетентності випускника початкової спеціальної школи для дітей з вадами розумового розвитку, яку можна представити схемою 2. На нашу думку, саме такими мовленнєвими компетенціями повинен володіти учень допоміжної школи на кінець 4 класу, щоб успішно адаптуватися до навчання в 5-9 класах.

Схема 2

Модель мовленнєвої компетентності випускника початкової школи для дітей з вадами розумового розвитку

ВИПУСКНИК ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ			
Знає	Уміє	Розуміє	Готовий
Правила вимови слів	Правильно вимовляти слова, будувати речення	Чуже мовлення, звернення	Стежити за власним мовленням, виправляти помилки
Правила усного та писемного мовлення, передбачені програмою	Складати невеликі висловлювання, записувати їх	Смисл почутого, прочитаного	Самостійно добирати лексику для висловлювання і ведення діалогу
Формули мовленнєвого етикету	Вести діалог	Важливість здобуття знань з рідної мови	Робити певні прості висновки, наводити приклади, відповідати на запитання
Значення слів, які використовує у повсякденному мовленні	Дотримуватись правил мовленнєвого етикету	Зміст і пояснює значення активного словника, близьких за значенням слів	Виявляти оцінне ставлення до певної життєвої ситуації, до регуляції своєї поведінки, до доброзичливих стосунків.

Правила звертання до інших в різних життєвих ситуація	Роботи самооцінку своєї мовленнєвої діяльності(в міру розвитку пізнавальної сфери, ступеня вираженості дефекту)	Важливість доречного вживання у мовленні слів з певним лексичним значенням	Здійснювати мовленнєвий супровід своїх дій

Таким чином, успіх формування мовленнєвої комунікативної компетенції учнів початкових класів допоміжної школи залежить від узгодженості в роботі всіх педагогічних працівників, які працюють з дітьми.

Корекційні педагоги, логопеди та вихователі закладу мають спиратися на принцип корекційної спрямованості та індивідуальні особливості мовленнєвого розвитку кожного учня, які в поєднанні з навчально-пізнавальною та корекційною-педагогічною діяльністю сприяють створенню сприятливих умов для становлення, розвитку і реалізації мовленнєвої комунікаційної компетенції.

Список використаних джерел

1. Блеч Г. Забезпечення якості знань як основа підвищення ефективності навчання в допоміжній школі // Дефектологія. – №4. – 2005. – С. 8-12.
2. Доброносова Н. Робота з описовими загадками на логопедичних заняттях // Дефектолог. – 2010. – № 9. – С. 24-25.
3. Івахненко Л. Формування життєвих компетентностей учнів з особливими потребами // Дефектолог. – 2010. – № 12. – С. 6-7.
4. Мовчан Н. Логопедична підготовка дітей із ЗНМ // Дефектолог. – 2011. – № 9. – С. 16-27.
5. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 23. – С. 4-6.
6. Сергієнко Л. Формування життєво – мовленнєвої компетенції учнів // Дефектолог. – 2011. – № 2. – С. 30-31.
7. Хохліна О. Визначення показників ефективності освітнього процесу в допоміжній школі // Дефектологія. – №3. – 2003. – С. 5-10

In the article some aspects of forming of speech of communication competence of students of initial school are exposed flawly intellect.

Keywords: speech of communication competence, broadcasting defects, correction of broadcasting, mentally backward children.

Отримано 20.2.2012